

مجلس شورای اسلامی

شماره ۱۱ - زمستان ۱۳۸۶

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
شماره ۱۱ - زمستان ۱۳۸۶

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
شماره ۱۱ - زمستان ۱۳۸۶

مجله علمی - پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
شماره ۱۱ - زمستان ۱۳۸۶

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
شماره ۱۱ - زمستان ۱۳۸۶

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
شماره ۱۱ - زمستان ۱۳۸۶

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
شماره ۱۱ - زمستان ۱۳۸۶

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
شماره ۱۱ - زمستان ۱۳۸۶

بررسی زمینه‌ها و علل به قدرت رسیدن بردگان و دون‌پایگان در سرزمین‌های اسلامی

علی غفرانی*

چکیده

یکی از نکات جالب توجه در تاریخ سرزمین‌های اسلامی، به قدرت رسیدن بردگان و افراد دون‌پایه و گاه دارای پیشینه سوء است. این‌گونه افراد که روزگاری به‌عنوان برده و غلام به دربار سلاطین راه یافته بودند، به‌صورت ارادی یا غیر ارادی، با استفاده از شرایط سیاسی و اجتماعی که در جوامع اسلامی پیش می‌آمد، می‌توانستند به قدرت برسند و به فرمانروایانی قدرتمند تبدیل شوند و برای مدتی سرنوشت منطقه‌ای را به‌دست گیرند، یا برای مسلمانان، خلیفه و سلطان تعیین کنند.

این مقاله بر آن است تا با بررسی متون فارسی و عربی که به‌دست مسلمانان نوشته شده، به این سؤال پاسخ دهد که چه عوامل و زمینه‌هایی سبب می‌شد تا عده‌ای غلام و برده یا دون‌پایه بتوانند زمام قدرت و حکومت را در سرزمین‌های اسلامی به‌دست گیرند و حکومت‌های موروثی تشکیل دهند.

واژگان کلیدی

بردگان، ممالیک، غلامان نظامی، خلفای عباسی.

طرح مسئله

به قدرت رسیدن بردگان در طول تاریخ پس از اسلام، یک پدیده اجتماعی جدی و چشمگیر بود؛ به‌طوری‌که بسیاری از افراد زرخرید یا بدسابقه، نه‌تنها به مقامات دولتی چون وزارت و امارت می‌رسیدند، بلکه گاهی بسیاری از آنها موفق به تشکیل حکومت‌هایی می‌شدند که در میان فرزندان و

sjdmu529@um.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۶/۲۷

*. استادیار دانشگاه فردوسی مشهد.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۳/۵

بازماندگانشان موروثی و ماندگار می‌شد^۱ و گاه تا یکی دو قرن ادامه می‌یافت. از این نمونه حکومت‌ها می‌توان به حکومت طولونیان^۲ و ممالیک در مصر،^۳ غزنویان در شرق ایران،^۴ غلامشاهان یا شاهان معزی در هند،^۵ اتابکان و خوارزمشاهیان در قلمرو سلجوقیان بزرگ و سرزمین‌های خلافت شرقی اشاره کرد که بنیان‌گذاران و گردانندگان و مشاهیر این حکومت‌ها در بیشتر موارد برده یا غلام^۶ یا افرادی با پیشینه اجتماعی نامناسب بودند.

برخی خاندان‌ها نیز به صورت متوالی به مقامات درباری می‌رسیدند و مناصبی چون وزارت و دبیری در خاندان آنها موروثی بود. اما افراد نسل دوم به بعد آنها، اغلب انسان‌های ضعیف، ناشایست و فتنه‌انگیز می‌شدند.^۷ از این خاندان‌ها می‌توان به آل وهب در سده سوم در دربار خلفای عباسی^۸ و خاندان درگزینی‌ها در دربار سلجوقیان اشاره کرد.^۹ از این رو افراد مورد نظر این مقاله به دو دسته تقسیم می‌شوند: یک دسته بردگان یا غلامان بودند که وضعیت نامشخصی داشتند و از سرزمین‌های دوردست آورده می‌شدند؛ دسته دوم افراد دون‌پایه و گاه خلافکار و دارای سوء پیشینه بودند که از درون جامعه اسلامی برآمدند. نیروهای بیگانه‌ای که در دربار سلاطین و بعضی خلفای عباسی به کار گرفته می‌شدند، عنوان عربی «زقیق» یا «عبد» و «عبید» داشتند^{۱۰} که ترجمه فارسی آن برده و بنده می‌باشد. اما با توجه به اینکه جامعه اسلامی یک جامعه دینی بود، گاهی برای تکریم بردگان، به آنان غلام می‌گفتند که در زبان عربی به معنای پسر است. البته گاهی نیز اتفاق می‌افتاد که برخی بردگان مُقَرَّب ارباب خود می‌شدند و حکم پسرخواندگی پیدا می‌کردند. اما عنوان غلام، در همه دربارها به این معنا به کار نمی‌رفت.^{۱۱}

بردگان و غلامان مورد بحث این مقاله به صورت از دربار خلافت عباسی به صورت امیران و

۱. حتی، تاریخ عرب، ص ۸۵۶.

۲. باسورث، سلسله‌های اسلامی، ص ۷۶؛ ابن‌ایاس، بدایع الزهور، ج ۱، ص ۴۵.

۳. همان، ص ۱۱۱؛ شبارو، دولت ممالیک، ص ۱۷؛ حتی، تاریخ عرب، ص ۸۷۶.

۴. باسورث، تاریخ غزنویان، ج ۲، ص ۳۵ - ۲۴.

۵. همو، سلسله‌های اسلامی، ص ۲۷۴.

۶. ر.ک به: غفرانی، اتابکان و پدیده نظام اتابکی.

۷. بنداری و خالد کاشانی، تاریخ دولت آل سلجوق، ص ۷۷، ۸۹ - ۸۸، ۱۲۴ و ۱۹۹ - ۱۹۸.

۸. طبری و خالد کاشانی، تاریخ الامم و الملوک، ج ۵، ص ۶۰۱؛ ابن‌ندیم، الفهرست، ص ۱۷۷ و ۲۳۶؛ عقیلی،

آثار الوزراء، ص ۱۱۷ - ۱۱۴.

۹. بنداری و خالد کاشانی، تاریخ دولت آل سلجوق، ص ۷۷، ۸۹ - ۸۸، ۱۲۴ و ۱۹۹ - ۱۹۸.

۱۰. علم الهدی، الانتصار، ص ۳۷۶؛ ناصر خسرو، سفرنامه، ص ۵۹؛ حلبی، الکافی للحلبی، ص ۳۹۱؛ ابراهیم حسن،

النظم الاسلامیه، ۲۷۲، ۲۷۶ و ۲۸۲.

۱۱. همان.

مكانة الرواة في رجال الشيخ الطوسي

اصغر قائدان*

راضيه ادهم**

الخلاصة

تم تأليف كتاب الرجال للشيخ الطوسي الذي دون في ثلاثة عشر بابا و يشمل على ٨٩٠٠ راوى، فقط بهدف احصاء الرواة الذين رووا عن المعصومين عليه السلام و كذلك تعيين طبقاتهم. هذا البحث و من خلال دراسة و تقديم النماذج بصدد طرح هذه المسألة و هى تبين الاسس و الاسلوب الذى اتبعه الشيخ للتقسيم فى ذكر مكانة الرواة. بالرغم من أن الشيخ لم يكن بالكامل بصدد بيان الوثائقه، الضعف، الجرح و التعديل، و لكن اسلوبه الرجالي اجمالا يبتنى اساسا على الامتناع عن تضعيف الضعفاء او على أقصى حد القيام بجرح طفيف، و هى الناجمة على الاغلب من نفسيته المعتدلة و الموازنة و بالطبع لها اتصال بالظروف التاريخية لعصره اى بدء حكومة السلاجقه المتعصبين فى المذهب الشافعى و تصعيد النزاعات بين الشيعة و السنة. لقد كان حصيله مساعيه فى هذه الظروف الحساسة توثيق الرواة من اهل السنة و فرق الشيعة المختلفة كى يقلص من ابعاد الاضرار الناجمة عن هذه التناحرات. لذا اتسعت نطاق مضماره الرجالي بشكل كبير، و لايمكن بمجرد الاعتماد على وجود اسم شخص ما فى هذا الكتاب الاطمئنان بانه امامى او حتى شيعى.

مفردات البحث

الشيخ الطوسي، الرجال، الابواب، الجرح و التعديل.

qaedan@ut.ac.ir

adhamhemat@gmail.com

*. استاذ مساعد فى جامعة طهران.

** ماجستير فى تاريخ الشيعة.

دراسة الارضية و اسباب وصول العبيد الى السلطة فى البلدان الاسلامية

على غفرانى*

الخلاصة

ان احدى القضايا الملفتة للنظر فى تاريخ البلدان الاسلامية هى وصول العبيد و افراد من الطبقة الدونية و احيانا من ذوى السوابق الى السلطة . هؤلاء الاشخاص الذين دخلوا الى بلاط السلاطين فى يوم من الايام كعبيد و غلمان، تمكنوا بشكل ارادى او غير ارادى بالاستفادة من الظروف السياسية و الاجتماعية التى طرأت على المجتمعات الاسلامية، من الاستحواذ على السلطة و اصبحوا زعماء و سلاطين أقوياء و مسكوا لفترة على زمام الامور و مصير المنطقة، او تعيين الخلفاء و السلاطين لعامة المسلمين.

هذه المقالة تحاول من خلال دراسة النصوص الفارسية و العربية التى هى فى متناول المسلمين الى الاجابة على هذا السؤال القائل ما هى العوامل و الارضية التى جعلت بعض الغلمان و العبيد او افراد من الطبقة الدونية ان يتمسكوا بزمام السلطة و الحكم فى البلدان الاسلامية و يشكلوا حكومات موروثية.

مفردات البحث

العبيد، المماليك، الغلمان العسكريين، الخلفاء العباسيين.

A Survey on the Causes and Grounds of the Inferiors and Slaves` Arriving at Power in Islamic Territories

Ali Qofrani*

Abstract

One of the remarkable things in the history of Islamic territories may be regarded as the causes and grounds leading to the power of some slaves, inferiors, and sometimes those of bad record. These people, having entered the kings' court as slaves, with the social and political situations happening in Islamic societies, were able to come to power and become powerful rulers. Therefore, they could take the destiny of a region in their own hand and appoint Caliphs or Sultans for the Muslims. Analyzing the Persian and Arabic texts written by the Muslims, this paper aims at answering the question on the causes and grounds for the power and influence of slaves and inferiors in Islamic territories of the era in establishing hereditary regimes.

Keywords:

slaves, territories, military servants, Abbasid Caliphs.

---

*. Assistant professor in Ferdowsi University of mashhad.

sjdmu529@um.ac.ir

The Narrators' Position in Sheikh Tusi's Rijal

Asqar Qa'edan*

Razieh Adham**

Abstract

Sheikh Tusi's Al-Rijal, being compiled in thirteen chapters and including 8900 narrators, has been written with the aim of counting the narrators of the immaculate imams and determining their ranks. The paper is an attempt to find out the principles and methods on which Sheikh's classification of the narrators' position was based. Although Sheikh has not sought to state reliability, weakness, and to modify the matters in detail, his Rijali method, in general, is based on refraining from undermining the vulnerable people or, ultimately, from weakening the weak. And it is the fact originated from his moderate mood and, at the same time, being partially related to the historical situation of his era i.e. the early arrival of the Seljuks prejudiced in Shafei religion that led to the intension of conflicts between Shia and Sunni. The result of his attempt in this delicate situation is documentation of some narrations from the Sunnis and different Shia sects to reduce some dimensions of these damages. Therefore, his Rijali circle has been considerably expanded. It should be mentioned that referring to only the name of someone in this book does not mean that one could make sure that he is Imami or even Shiite.

Keywords:

Sheikh Tusi, Rijal, chapters, modification.

---

*. Assistant professor in Tehran University.

** MA in Shiite History.

qaedan@ut.ac.ir

adhamhemat@gmail.com